

Наталія Грицай

ЛЕКЦІЇ З МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ БІОЛОГІЇ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО МЕТОДИЧНОГО СТИЛЮ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті охарактеризовано лекцію як форму організації навчання, розкрито особливості лекцій з методики навчання біології. З'ясовано значення лекцій у процесі професійної підготовки майбутніх учителів біології як основи формування індивідуального методичного стилю студентів.

Ключові слова: *методика навчання біології, лекції, методична підготовка, професійна підготовка майбутніх учителів, індивідуальний методичний стиль.*

Сучасній системі освіти України необхідні педагоги нового покоління, які мають досконало знати свій предмет, вікові та індивідуальні особливості дітей, уміти використовувати новітні технології в навчально-виховному процесі, активізувати пізнавальну діяльність школярів, розвивати їхні творчі здібності, бути готовими до викладання в різних типах навчальних закладів.

Майбутній учитель повинен не просто мати ґрунтовні знання зі свого предмета, педагогіки і психології, методики навчання, а й виробити власний методичний стиль для подальшої роботи у загальноосвітніх навчальних закладах. На відміну від засвоєння системи методичних знань, яке можна досягти наполегливим і систематичним вивченням відповідної дисципліни, сформуванню індивідуального методичного «почерк» студенту досить важко. Необхідно мати перед собою яскравий приклад справжнього педагога, непересічної особистості, яка має свій неповторний стиль викладання і завдяки цьому досягає високих результатів у навчанні майбутніх педагогів.

Провідною формою організації навчання у вищій школі традиційно вважають лекцію. Проте на сучасному етапі інтеграції вітчизняної системи освіти до європейського освітнього простору лекція поступово втрачає своє домінуюче положення у навчально-виховному процесі, поступаючись самотійній роботі студентів, виконанню індивідуальних науково-дослідних завдань тощо. Існують навіть думки про витіснення лекції іншими формами навчання, зокрема за допомогою новітніх інформаційних технологій. Однак, як зазначає А. Кузьмінський, усі ці міркування не мають аксіоматичного характеру, а є лише предметом дискусії [4, с. 269].

Крім того, лекції з різних дисциплін мають свою специфіку.

Наприклад, у професійній підготовці майбутніх учителів біології особливо важливими є лекції з методики навчання біології, які передбачають подвійну мету: ознайомлення студентів з навчальним матеріалом та формування їхньої методичної культури.

Проблема професійної підготовки майбутніх педагогів різнобічно висвітлена в наукових дослідженнях С. Архангельського, А. Алексюка, Ю. Бабанського, А. Бойко, В. Бондаря, О. Глузмана, В. Гриньової, М. Євтуха, Н. Кузьміної, В. Кузя, В. Лозової, В. Мадзігона, О. Мороза, І. Підласого, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сластьоніна, Л. Хомич, А. Щербакова, М. Ярмаченка та ін.

Формування творчої індивідуальності студентів у процесі професійно-педагогічної підготовки досліджували С. Величко, Г. Мешко, О. Мешко, Н. Побірченко, О. Пехота, Р. Саттарова, С. Сисоєва, М. Чобітько та ін.

У підручниках та навчальних посібниках з педагогіки вищої школи [1; 4; 8; 9; 10] детально схарактеризовано лекцію як форму організації навчання, розглянуто основні вимоги до неї, проаналізовано переваги і недоліки, описано види лекцій та методику їх проведення тощо.

Проте особливості проведення лекцій з методики навчання біології вивчено недостатньо. Окремим питанням методичної підготовки майбутніх учителів біології у вищих навчальних закладах присвячено праці науковців Т. Буяло, Г. Жирської, Н. Міщук, І. Мороза, А. Степанюк, О. Цуруль та ін. Варто відзначити наукову працю Я. Фруктової [12], у якій вказано місце інтерактивної лекції в методиці навчання біології, а також дисертаційне дослідження Л. Орлової [7], у якому запропоновано тематику лекційних занять з методики навчання біології, засоби наочності до них, а також розроблено проблемні запитання і завдання до лекцій.

Мета статті – з'ясувати особливості проведення лекцій з методики навчання біології у вищій школі та обґрунтувати їхнє значення у формуванні індивідуального методичного стилю студентів.

Педагогічні навчальні заклади призначені для того, щоб готувати насамперед учителів, а не просто біологів чи фізиків. Для того, щоб сьгоднішні студенти стали справжніми педагогами, їм необхідна якісна методична підготовка, яка охоплює всі ланки навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі і спрямована на засвоєння певних знань, формування умінь та навичок. Основною дисципліною, вивчення якої забезпечує методичну освіту майбутніх учителів-біологів, є методика навчання біології. Завданням дисципліни є не лише засвоєння студентами певної суми знань, формування окремих умінь з методики навчання біології, а вироблення у них власного методичного стилю.

На думку І. Мороза, зміст курсу методики викладання біології має бути спрямований на розвиток у студентів «необхідних глибоких методичних знань, практичних вмінь і ціннісних ставлень до ефективного

та високоякісного проведення навчально-виховного процесу з біології в школі; здатності до самоосвіти; розуміння ролі «людського фактору» як умови поліпшення виробничої педагогічної діяльності» [6, с. 21].

За своєю структурою «Методика навчання біології» – багатокомпонентна дисципліна, що передбачає різноманітні форми організації навчально-пізнавальної діяльності студентів: лекції, лабораторно-практичні заняття, самостійну роботу, педагогічну, навчально-польову практики, виконання курсових і дипломних робіт, складання заліків та екзаменів [5].

Ознайомлення студентів із теоретичним матеріалом методики навчання біології відбувається під час лекційного курсу, який забезпечує засвоєння методичних знань, узагальнення знань із психолого-педагогічних і фахових дисциплін, а також педагогічного досвіду учителів біології.

Відповідно до навчальної програми зміст лекцій розкриває основи методики організації навчально-виховного процесу з біології у середніх загальноосвітніх закладах: мету та завдання шкільної біологічної освіти, шляхи їх реалізації на уроках та в позакласній роботі; принципи побудови та структуру шкільного курсу біології; закономірності засвоєння учнями системи біологічних понять та формування у них умінь і навичок; методи, засоби та форми організації навчання, виховання й розвитку учнів; роль навчально-матеріальної бази у процесі вивчення біології; особливості застосування нових освітніх технологій; систему самоосвіти вчителя біології, актуальні проблеми методики навчання біології та внесок вітчизняних і зарубіжних учених у теорію й практику навчання біології [5].

Таким чином, теоретичний матеріал базується на основних питаннях загальної методики навчання біології, а питання часткової методики навчання біології розглядають під час лабораторно-практичних занять з дисципліни.

Незважаючи на те, що викладачі педагогічних дисциплін, зокрема методик навчання, мають бути добре обізнаними в галузі освітніх технологій і пропагувати інновації та запроваджувати їх у навчальний процес, на практиці вони використовують переважно репродуктивні форми та методи викладацької діяльності, найбільш поширеними серед яких є традиційні лекції. Справді, з давніх часів лекція є основною класичною формою навчання студентів. Вона з'явилася у Стародавній Греції і набула розвитку в Стародавньому Римі і в середні віки. Студенти опановували програмний матеріал за допомогою конспектування лекцій. Лише пізніше, наприкінці XIX ст., поряд з лекціями почали застосовувати практичні та лабораторні заняття [4, с. 269].

Аналіз літературних джерел свідчить, що у сучасній педагогічній науці лекцію вважають і формою організації навчання, і методом навчання (наприклад, метод лекції під час уроку біології в старших класах).

Науковець С. Гончаренко в «Українському педагогічному словнику» дав таке визначення лекції: «Лекція – систематичний послідовний виклад навчального матеріалу, будь-якого питання, теми, розділу, предмета, методів науки» [3, с. 189]. Трактуючи С. Вітвицької дещо інше: «Лекція – це стрункий систематичний і системний виклад певної наукової проблеми або її частки [1, с. 168]. М. Фіцула запропонував своє тлумачення: «Навчальна лекція – логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності наочною та демонструванням дослідів» [10, с. 117].

Учений А. Кузьмінський зазначає, що суттєвими перевагами лекції є такі: можливість реалізувати творчу співпрацю педагога зі студентами, спільну емоційну взаємодію; активізація мислення студентів; акумуляція великого обсягу наукової інформації з урахуванням новітніх досягнень науки; врахування специфіки професійної підготовки студентів, їхніх інтересів; зміст лекції, процес читання містять у собі значні виховні можливості з погляду розвитку інтелекту студентів, формування морально-духовних якостей, культури спілкування, *становлення професійної культури майбутніх фахівців*; економічність (за порівняно короткий час студент отримує значний обсяг найновішої наукової інформації); *участь студентів у педагогічному дійстві, яке називається лекцією, є корисною школою для тих, хто у майбутньому буде займатися науково-педагогічною діяльністю*; є своєрідним дороговказом для студентів, компасом у недосяжному морі наукової інформації; незамінна, коли є дефіцит літератури (*курсив наш – Н.Г.*) [4, с. 271–272].

З огляду на вищезазначене можна стверджувати, що формування особистості майбутнього педагога починається саме з лекційних занять.

На думку багатьох учених, типовими недоліками лекції є пасивність студентів, «привласнення» чужих поглядів, відсутність індивідуального та диференційованого підходу, критичного аналізу інформації та ін. [1; 4; 8; 9; 10].

Я. Фруктова констатує, що такі реалії сьогодення, як «...збільшення питомої ваги самостійної роботи студентів; розширення спектру основних джерел інформації; поліцентричність, інтегративність освітнього середовища; суб'єкт-суб'єктні відносини викладача і студентів тощо, змушують не тільки зменшити кількість лекцій у навчальних планах, але й змінити методику їх підготовки та проведення» [12, с. 116].

Так, В. Ягупов переконує, що лекція, яка відповідає сучасним дидактичним і виховним цілям, повинна формувати інтерес та прагнення до навчання, наблизити навчальний процес до умов професійної діяльності, сприяти обмінові знаннями, досвідом і почуттями [13]. З цією метою науковці пропонують використовувати такі види лекції: лекцію-

бесіду, або «діалог з аудиторією», проблемну лекцію, лекцію-дискусію, лекцію-аналіз конкретної ситуації, лекцію-консультацію, лекцію-прес-конференцію, лекцію із заздалегідь запланованими помилками, лекцію із зворотним зв'язком, лекцію-експеримент, лекцію-візуалізацію, мультимедійну лекцію, лекцію-презентацію, бінарну лекцію, або лекцію-дискурс та ін. [1; 4; 10; 13], які стимулюють розумову діяльність студентів і підвищують якість їх підготовки. Одним із напрямів вирішення названої проблеми є заміна традиційної лекції інтерактивною, під час якої здійснюється мобілізація творчого потенціалу студентів, опора на життєвий досвід, випереджаюче ознайомлення із основними науковими джерелами, застосування різноманітних методів навчання (мозковий штурм, дискусія, диспут, елементи евристики тощо), постановка проблемних запитань тощо [12, с. 116].

Отже, дисципліна спрямована на те, щоб допомогти студентам-біологам розкрити свої педагогічні здібності на основі вже отриманої фахової підготовки, визначити найбільш раціональні методи навчання біології, навчити обґрунтовано використовувати різні методичні прийоми для засвоєння біологічних понять, тобто розвинути якості педагога, знайти власний методичний стиль, реалізувати творчий потенціал.

Звичайно, індивідуальний методичний стиль неможливо сформувати лише на базі засвоєної системи знань, оскільки він розвивається упродовж усієї педагогічної діяльності. Проте лекційний курс дасть змогу вже на початковому етапі уникнути багатьох типових методичних помилок.

Варто підкреслити, що формувати індивідуальний методичний стиль майбутнього вчителя може лише досвідчений, глибоко ерудований, творчий викладач з високою методичною культурою, який своїм прикладом показує, як втілювати у навчальному процесі сучасні тенденції педагогічної теорії і практики, навчає на власних науково-методичних досягненнях, реалізовує прогресивні наукові ідеї та погляди, зважаючи при цьому й на особисту думку студентів, заохочуючи їх до саморозвитку і самовдосконалення.

За словами С. Гончаренка, викладачі вищої школи «...одночасно працюють у трьох різних галузях: базовій (природнича, математична, технічна, історична) науці, в методиці і в навчанні. Як учені-дослідники вони виробляють нове наукове знання, як методисти – організовують навчальний процес і здійснюють дидактичну та методичну інтерпретацію наукового знання, як педагоги – передають наукову інформацію учням і студентам» [2, с. 5].

З огляду на це викладачі методики навчання біології мають не лише показати приклад методично правильного проведення лекційних і лабораторно-практичних занять та ін., а й водночас публічно висловлювати власні наукові погляди, нові ідеї, авторську позицію, розповідати про свої дослідження у цій галузі, тобто навчати на власному

науковому досвіді.

Згадані положення підтверджують такі висловлення С. Вітвицької: «Лектор ... не стільки «проповідує», скільки «сповідує» істини, закономірності через власний педагогічний досвід. Тільки в такому випадку лектор не повчає студентів, а навчає мистецтву виховання (впливати, взаємодіяти, вести за собою)», «...важливо, щоб лектор добре знав школу *або* активно був з нею пов'язаний, забезпечуючи тим самим міцну «матеріальну базу» лекції» (*курсив наш – Н.Г.*) [1, с. 173]. Щодо останнього речення, то, на наше переконання, варто замінити сполучник «або» на «і». Час уже зрозуміти, що «Методика навчання біології» (як і методики навчання всіх інших предметів) – це специфічна дисципліна, яку повинні викладати вчені-методисти з досвідом роботи у школі. Тільки такий науковець зможе пояснити студентам не лише теоретичні положення методики навчання біології, а й навести приклади застосування їх у шкільній практиці, поради, як вирішити те чи інше практичне завдання та ін. Це наше принципове положення. Якість освіти може бути забезпечена лише якісною організацією навчального процесу викладачами-професіоналами.

Дослідження в галузі фізіології вищої нервової діяльності доводять, що навчання – це «навіювання ідей та уявлень про зовнішній світ та його закони» [11, с. 182]. У цьому випадку величезне значення має авторитет того, хто навіює. На думку В. Бехтерева, «люди непомітно для себе набувають упереджень, схильностей, думок та навіть рис характеру осіб, які їх оточують» (цит. за [11, с. 182]).

Хороший викладач на все життя запам'ятовується як неповторна особистість, індивідуальність, авторитет. Його методичний стиль наслідують студенти. Саме тому він весь час має перебувати у творчому науково-методичному пошуку, адже студенти цінують його не лише як інформатора, а як віртуоза методичного стилю.

Досвід роботи у вищій школі дає підстави стверджувати, що студенти, які навчаються на індивідуальному плані і майже не відвідують лекції через те, що вже самі працюють вчителями, мають багато прогалин у теоретичній підготовці. Крім того, уроки, проведені студентами стаціонару, які базуються на теоретичному матеріалі лекцій з методики навчання біології та особистому прикладі викладача, у переважній більшості є більш досконалішими методично, ніж уроки педагогів-практиків без належної теоретичної підготовки.

Методична підготовка студентів є однією з найважливіших ланок професійної підготовки майбутніх педагогів. Важливе значення у ній має лекційний курс з методики навчання біології, який викладає учений-методист. Зміст лекцій передбачає засвоєння методичних знань, розвиток методичних умінь студентів-біологів, а сама методика їх викладання сприяє формуванню власного методичного стилю майбутніх педагогів.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні системи методичної підготовки майбутніх вчителів біології з урахуванням особистісно орієнтованого підходу; оновленні змісту, форм і методів викладання дисципліни «методика навчання біології» та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : підручник за рейтинго-модульною системою навчання / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
2. Гончаренко С. У. Методика як наука / С. У. Гончаренко // Шлях освіти. – 2000. – № 1. – С. 2–7.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К. : Знання, 2005. – 486 с.
5. Методика навчання біології : програма навч. курсу для студ. вищ. пед. закл. освіти / І. В. Мороз, А. В. Степанюк, Н. Й. Мішук, Г. Я. Жирська та ін. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 35 с.
6. Мороз І. В. Сучасні проблеми підготовки вчителя біології / І. В. Мороз // Розвиток біологічної освіти в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, 26–27 вересня 2006 р. – Мелітополь : МДПУ, 2006. – С. 19–23.
7. Орлова Л. Н. Система методической подготовки учителей биологии в педагогическом вузе : дисс. доктора пед. наук : 13.00.02 / Орлова Людмила Николаевна. – Омск, 2005. – 382 с.
8. Педагогіка вищої школи : підручник / [В. П. Андрущенко, І. Д. Бех, І. С. Волощук та ін.] ; за ред. В. Г. Кременя, В. П. Андрущенка, В. І. Лугового. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 256 с.
9. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – К. : Знання, 2007. – 495 с.
10. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 352 с.
11. Форняк Н. М. Фізіологія вищої нервової діяльності : навч. посіб. / Н. М. Форняк. – Рівне : МЕРУ ім. акад. Степана Дем'янчука, 2011. – 240 с.
12. Фруктова Я. С. Інтерактивна лекція як форма навчання студентів педагогічних вузів / Я. С. Фруктова // Наукові та методичні основи викладання біологічних дисциплін у педагогічних вищих навчальних закладах України : зб. тез доповідей науково-практичної конференції, 26–27 жовтня 2006 р. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 103–105.
13. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.